

ROBERT ADAM

Máte něco proti mámině sezení v tátovu křesle? (Dativ a lokál singuláru maskulina a neutra přídavných jmen přivlastňovacích)

V tomto článku se budeme zabývat některými tvary posesivních adjektiv ve spisovné češtině. V každodenní komunikaci se ovšem přídavná jména přivlastňovací skloňují většinou jinak než v jazyce spisovném: na většině území převládlo skloňování složené, v jižních a západních Čechách se užívá nesklonných tvarů zakončených na *-o*; jen v části severovýchodočeské nářeční skupiny se objevují jmenné tvary, shodné se stavem ve spisovné češtině.¹

Pokud jde o lokál singuláru maskulina a neutra, mluvnice současné češtiny² uvádějí bez rozlišení a bez komentáře dvě variantní koncovky: *-ě* (*otcově, matčině*) a *-u* (*otcovu, matčinu*). O tom, zda tu kodifikace odpovídá normě, se bohužel jen stěží můžeme přesvědčit v jazykovém korpusu SYN2000³ (dále jen „korpus“; v korpusových dokladech ponecháváme zvýraznění hledaného tvaru pomocí znaků „<“ a „>“). Pokud totiž zadáme pomocí morfologické značky dotaz po lok. sg. neutra posesivních adjektiv, korpus nám ukáže 3 451 dokladů, z nichž stovky jsou zařazeny chybně. Mnoho tvarů označených korpusem jako lok. sg. neutra posesivního adjektiva má ve skutečnosti funkci dativu (např. *naslouchali <Vítězslavovu> sólu; bude naslouchat <manželčině> kázání*), některé akuzativu sg. feminina (*kteřá člověku, zvyklému na <Fritzovu>, málem neprotekla hrdlem*), v několika případech dokonce vůbec nejde o adjektivum (*v sobotu se zúčastní v <Mnichově> finále Grand Prix*). Neprozkoumali jsme sice všech bezmála tři a půl tisíce dokladů, avšak v našem náhodném vzorku sta dokladů měly všechny správně zařazené tvary koncovku *-ě*.

Když zadáme dotaz po lok. sg. životných maskulin, získáme výsledky velmi podobné: výskyty koncovky *-u* jdou opět na vrub chybám v morfologickém značkování. Stejná je i situace u maskulin neživotných. Jsme si vědomi toho, že tak jako se mezi doklady na lok. sg. m. a n. dostaly tvary, které mají funkce jiné, mohly být rovněž některé skutečné tvary se sledovanou funkcí zařazeny pod nesprávnou morfolo-

¹ *Český jazykový atlas 4*, Academia, Praha 2002, mapa č. 214.

² *Čeština – řeč a jazyk*, ISV, Praha 2000, a *Příruční mluvnice češtiny*, NLN, Praha 2001.

³ *Český národní korpus – SYN2000*, Ústav českého národního korpusu FF UK, Praha 2000, <http://ucnk.ff.cuni.cz>.

gickou značku. Skutečnost, že koncovka *-ě* v těchto tvarech výrazně převládá, však považujeme za prokázanou.

Výsledky korpusového průzkumu jsme se rozhodli ověřit anketou mezi studenty bohemistiky na Filozofické fakultě UK v Praze a mezi studenty jiných učitelských oborů na Pedagogické fakultě TU v Liberci (celkem 50 respondentů). Zjistili jsme, že méně než 10 % z nich dává v lokálu přednost koncovce *-u*, kdežto pro tři čtvrtiny je tato koncovka zcela nepřijatelná, a to bez ohledu na to, jakou koncovku má řídicí substantivum. Nejen ve spisovném úzu, nýbrž i v jazykovém povědomí uživatelů spisovné češtiny lze tedy vyzorovat tendenci k opouštění *-u* jako variantní koncovky. Koneckonců už v roce 1996 napsala Iva Nebeská,⁴ že „pro 6. pád singuláru přivlastňovacích adjektiv je ve spisovné normě pouze koncovka *-ě* (ve *strýčkově a tetině pokoji*)“.

V dativu je ve spisovném jazyce připouštěna jen jediná koncovka, *-u*; v tom se shodují všechny mluvnice. V úzu se však objevuje i zde koncovka *-ě*. Lingvisté ji zpravidla pranýřují jako hyperkorektní prostředek, tedy jazykovou chybu. Takto ji označuje např. Petr Sgall, naposledy v knize *Jak psát a jak nepsat česky: „(...)“* ve 3. pádu bývá i u mužských tvarů vedle tvaru na *-u* (*k sousedovu klobouku*) koncovka *-ě* (*k sousedově klobouku*). To je užití původně hyperkorektní, přenesené od 6. pádu (*o sousedově klobouku*), popř. od ženského rodu (*k sousedově čepici*) jako tvar v běžné řeči vzácnější, jakoby „spisovnější“ (...).⁵ Naďa Svozilová⁶ komentuje pod titulkem „Tři časté chyby ve sdělovacích prostředcích“ spojení *díky Arbesově knihkupectví a k Lorenzově názoru s nadsázkou* takto: „Kde zůstala mužská hrdost? Klidně se tu místo tvarů mužského (ale zároveň i středního) rodu zakončených na *-u* používá tvarů rodu ženského (...).“

Zadáme-li v korpusu dotaz formou morfologické značky pro dativ singuláru maskulina nebo neutra posesívních adjektiv, korpus odpoví dlouhým seznamem dokladů, z nichž všechny mají koncovku *-u*. Stoprocentní výskyt této koncovky je podezřelý, a opravdu: doklady koncovky *-ě* v této funkci jsou ve skutečnosti v korpusu četné, avšak všechny jsou zařazeny chybně: některé jsou označeny jako lokál (tak např. výše uvedený doklad *bude naslouchat <manželčině> kázání*), jiné jako femininum (např. *k velkému <Annině> překvapení, ke <grafikově> řešení, proti <Fenclově> záměru* aj.) a možná by se nějaké našly i mezi substantivy. Srovnat poměr užívání obou koncovek je tedy bohužel v korpusu při stávajícím značkování opět nesmírně pracné. Z padesáti dotazovaných studentů dává koncovce *-ě* v dativu přednost devět. Z klasiků české literatury, s jejichž texty jsme se v poslední době

⁴ I. Nebeská, *Jazyk – norma – spisovnost*, UK, Praha 1996, s. 99.

⁵ P. Sgall, J. Paněvová, *Jak psát a jak nepsat česky*, Karolinum, Praha 2004, s. 66–67. Na s. 29 této knihy je výslovně jako hyperkorektní chyba označeno spojení *k bratrově stolu*.

⁶ N. Svozilová, *Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině*, H & H, Jinočany 1999, s. 36.

setkali, použil tuto koncovku Otokar Březina ve své korespondenci⁷ a Karel Václav Rais v románě Západ.

Podle našeho názoru nemají N. Svozilová a P. Sgall pravdu, když spojují pronikání koncovky *-ě* do dativu sg. m. a n. posesivních adjektiv s dativem sg. feminina. Jde tu nepochybně o systémové vyrovnávání dativního tvaru s lokálovým. Tak také chápe tento jev akademická Mluvnice češtiny; v ní se píše: „V Dsg m. a n. je též analogická varianta na *-ě* (podle Lsg), je však dosud nespisovná.“⁸

Přídavná jména přivlastňovací se v singuláru s výjimkou instrumentálu skloňují podle jmenné (tzn. substantivní) deklinace. U výrazné většiny substantivních deklinací typů se přitom dativ a lokál singuláru svými tvary shodují. O vzorech muž, stroj, předseda, soudce, moře, kuře a stavení a o všech vzorech feminin to platí bezvýhradně; životná maskulina skloňovaná podle vzoru pán mají v obou pádech preferovanou variantní koncovku *-ovi* a mnohá substantiva skloňovaná podle vzorů pán, hrad a město mají v obou pádech koncovku *-u*. Systémový tlak na to, aby se koncovky dat. a lok. sg. ve jmenných deklinacích shodovaly, je tedy zjevně velice silný a zasahuje samozřejmě i přídavná jména přivlastňovací. Šíření koncovky *-ě* v dativu sg. m. a n. posesivních adjektiv je proto třeba chápat jako takřka nezbytný důsledek výrazné preference *-ě* a ústupu *-u* v lokálu. Je to projev systémového vyrovnávání a ze systémového hlediska ho nelze odmítat.

Zbývá ještě zamyslet se nad tím, zda je správné hodnotit koncovku *-ě* jako hyperkorektní. N. Svozilová vysvětluje hyperkorektnost jako „pochybení, které vzniká z přílišné, přehnané snahy o jazykovou správnost“.⁹ Jako hyperkorektní jevy ve své knize označuje tvar *dvěmi*, predikát *je pravdou*, geminátovou výslovnost např. ve slově *Anna* a pravopisnou podobu *by jste*. P. Sgall¹⁰ za hyperkorektní považuje kromě *dvěmi* a *by jste* ještě nadužívání zájmen *svůj*, záporové předmětové genitivu v kladných větách, tvar *demonstranté*, tvar *pracech* a spojení *příliš lidí* a *hovořit, že*. Z vyjmenovaných jevů je patrné, že jádro množiny hyperkorektních jazykových prostředků tvoří prostředky užívané tehdy, když mluvčí chybně hodnotí jako nespisovný takový prostředek, který je zvyklý užívat v každodenní komunikaci. Tito mluvčí běžně říkají *je pravda, demonstranti, moc lidí* a *říkat, že*, vyslovují jméno *Anna* s jedním /n/ a předmět tranzitivních sloves užívají v akuzativu, avšak podléhají představě, že spisovné může být jedině něco, co by v běžném hovoru neřekli. Tvar *dvěmi* se objevuje tehdy, když mluvčí nevěří, že by koncovka *-ma* mohla být

⁷ O. Březina, *Korespondence*, Host, Brno 2004. O datech typu *Zeyerově romantismu* píše editor P. Holman v ediční poznámce na s. 1643.

⁸ *Mluvnice češtiny 2*, Academia, Praha 1986, s. 386.

⁹ N. Svozilová, d. cit. v pozn. 6, s. 40.

¹⁰ P. Sgall, J. Panevová, d. cit. v pozn. 5, příklady hyperkorektnosti jsou vybrány z celé knihy. J. Panevová se na textu knihy podílela jen dílčími výklady z oblasti syntaxe, proto v textu spojujeme uvedená tvrzení pouze se jménem P. Sgalla.

někdy spisovná. Pravopisná podoba *by jste* a tvar *pracech* podle našeho názoru mezi jevy hyperkorektní nepatří, protože nejsou projevem přehnané snahy o správnost, nýbrž vznikají volbou nevhodné analogie. Nepovažujeme tak za vhodné hodnotit jako hyperkorektní ani koncovku *-ě* v dativu sg. m. a n. posesivních adjektiv. To by bylo snad namístě jen v oné části severovýchodních Čech, kde je koncovka *-u* užívána v každodenní komunikaci.

Máme tedy před sebou morfologický prostředek prakticky neexistující v nespisovné komunikaci, avšak živý ve spisovném úzu, nedotčený přehnanou snahou o správnost, systémově opodstatněný – a do kodifikace nezahrnutý. Tento článek jsme nazvali *Máte něco proti mámině sezení v tátovu křesle? Proti mámině sezení spisovné není, v tátovu křesle spisovné je*. Našemu jazykovému povědomí tento stav neodpovídá. Vašemu ano?